

Litteraturgranskningar

Litteraturredaktör: Rickard Andersson

Mindus, Patricia, 2009. *A Real Mind: The Life and Work of Axel Hägerström*. Dordrecht: Springer.

Anmälan av Jan-Erik Lane.

Patrica Mindus bok (PM) om svenske filosofen och kulturkritikern Axel Hägerström (AH) kommer att värderas som standardverk(et). Den är skriven på ett sätt som motsvarar alla de krav man kan ställa på en monografi över en betydelsefull tänkare. Den är med andra ord:

a) *fullständig*: PM täcker inte bara de olika publicerade skrifterna (många utgivna under redaktion av Martin Fries) utan även den omfattande s.k. *nachlass* där även Thomas Mautner gjort en stor insats genom bl a katalogisering (Hägerström, 1987);

b) *balanserad*: PM avstår från att ta ställning i de många konflikter som omgärdade AH; i stället redogörs objektivt för kritiken och diskuteras olika skäl till denna;

c) *insiktsfull*: PM går på djupet i analysen av AH:s grundläggande teorier; boken är mycket instruktiv för den som önskar bilda sig i den samtida debatten om rätt och moral.

PM använder en kronologisk ansats, dvs. boken följer utvecklingen av AH:s tänkande såsom det presenteras i böcker och uppsatser, samt opublicerat material såsom föreläsning-anteckningar. Det är första gången som AH:s idéer från helt olika tidpunkter *inte* förs samman till *en* filosofi, som om allt vad AH publicerade utgjorde en logiskt sammanhängande helhet, dvs. ett koherent budskap, omfattandes teoretisk och praktisk filosofi liksom kulturkritiken.

AH skrev mycket i statskunskap, direkt och indirekt. Man kan se honom som professor i *Staatswissenschaft* enligt dåtida tysk modell, dvs. konstitutionell teori och offentlig rätt. Han var faktiskt bättre påläst om

europiska statsvetare och rättsteoretiker än kunnig i den stora filosofiska revolutionen kring sekelskiftet, dvs. Freges och Russells logisk-semantiska ansats liksom den unge Wittgensteins *Tractatus*, som stimulerade till den logiska empirismen. För studenter i statsvetenskap idag erbjuder PM en utmärkt möjlighet att ta del av den s.k. Uppsalaskolan och dess betydelse för samhällsdebatten i Sverige. Boken är, vågar jag påstå, betydligt bättre än t ex. Marc-Wogaus (Marc-Wogau, 1968). PM säger att AH hade en passion för politik!

AH betraktade sig själv som både teoretisk filosof (förståelse, förklaring) och praktisk filosof (handlande, rationalitet), i enlighet med dåtidens indelning av ämnet enligt dominerande tysk universitetsinstitution. Men man kan argumentera för att hans kulturkritik – de korta enkelt skrivna uppsatserna i olika politiska tidskrifter – är det bästa hos AH. Paradoxalt nog förhåller det sig med AH som med Kant, nämligen att de korta politiska skrifterna har mer bestående värde än de stora böckerna, skrivna med tung fackmässig stil, dvs. med samtida filosofisk *jargong*.

PM följer följande kronologiska struktur: Tidiga och formerande år (kap 1), Kunskapsteori och verklighetslära (kap 2), Värdenihilism (kap 3), Rättsvetenskap (kap 4-7) Politik (kap 6), samt Sista studier (med fokus på Einstein). I varje kapitel görs en enorm ansträngning att framställa AH på ett balanserat och opartiskt sätt, trots att vissa texter (i synnerhet inom AH:s teoretiska filosofi) måste betraktas som svårtillgängliga, även för experter.

Enligt min enkla mening levererade AH betydande bidrag på följande områden: värde-teori, rättslära samt kulturkritik. PM behärskar väl värdeteorin och i synnerhet rättsläran, som är hennes specialitet. Koncentration på AH:s praktiska filosofi är helt förståelig mot

bakgrund av den fortsatta relevansen för värdenihilismen och den skandinaviska rättsrealismen i dagens debatt inom metaetik såväl som inom moral- och rättsteori. Detta gäller inte minst politisk filosofi där en icke-kognitivistisk metaetik samt rättsrealism *à la* Ross, eller rättspragmatism *à la* Posner är en bra utgångspunkt för att kritisera naturrättstänkandet hos Dworkin (rättigheter) eller rationalismen hos Rawls (förnuftsprinciper) och Barry (opartiskhet).

För statsvetare är onekligen PM:s kapitel om AH:s rättsteori mest intressant. En rättsordning, vilken som helst, är en ordnad mängd av normer och verkställningar: < normer, verkställningsbeslut >, där den svåra problematiken är att klargöra relationen mellan normativitet och fakticitet. PM, som behärskar rättens politiska teori mycket väl, placerar självfallet AH bland de som betonar den andra ledet i ekvationen ovan, dvs verkställningsbesluten eller fakticiteten.

PM ser en röd tråd i hela AH:s författarskap – jag tvivlar. PM följer den etablerade synen att AH:s s.k. verklighetsbegrepp är kärnan från vilken de andra komponenterna, värdenihilismen och rättsrealismen, utstrålar. Paradoxalt nog, både de som förvarar AH och de som förkastar AH delar denna syn. Skillnaden mellan grupperna, såsom de spaltades upp under 1930- och 1940-talen, är bara den att de förra ansluter sig till detta verklighetsbegrepp medan de senare förkastar det, såsom denna konfrontation framkom i debatten mellan Wedberg (1944) och Fries (1945).

AH:s verklighetsbegrepp skulle ha formulerats mellan 1905-1910 och sedan konfirmerats 1929 i AH:s kända *Selbstdarstellung* (Hägerström, 1929). Om så är fallet, kunde det ligga till grund för värdenihilismen och rättsrealismen som AH utformade från 1911 till cirka 1926. Men det finns inget logiskt samband mellan detta verklighetsbegrepp, vare sig formuleringen från 1908 eller den ganska annorlunda formuleringen från 1929. Man kan acceptera – helt eller delvis

– värdenihilismen i en moderat utformning *à la* Hedenius liksom rättsrealismen *à la* Olivecrona eller Ross, men samtidigt förkasta detta verklighetsbegrepp.

Vad syftar då AH:s verklighetsbegrepp till? Gäller det att klargöra distinktionen fenomen – realitet, eller distinktionen falsk – sann, eller existens? AH lanserar flera verklighetsbegrepp, eller definitioner (DF), av ordet ”verklig”, speciellt i *Selbstdarstellung*:

”X är verklig” = DF1. ”X är identisk med sig själv”

DF2. ”X är logiskt evident”

DF3. ”X har bestämning”

DF4. ”X existerar i rum och tid”

Om och endast om samma saker kan sättas in på variabeln X plats ovan i alla definitionerna rör det sig om ett och endast ett verklighetsbegrepp. Så är dock ej fallet. DF1 och DF2 hör hemma i logiken för satser. DF3 och DF4 avser den empiriska världen, objekt, saker eller händelser. AH skiljde aldrig mellan teori såsom en mängd av satser och världen eller universum i sin teoretiska filosofi, vilket begränsade dess fruktbarhet. I stället fokuserade AH på ”medvetandet”, som alltid sägs vara ”medvetandet om något”, vad det nu kan innebära.

PM tolkar värdenihilismen som emotivism, dvs. värdesatser uttrycker känslor, helt eller delvis. Emotivismen passar dock knappast alltid in på normer, vilka AH ofta tolkade enligt preskriptivismen, dvs. normsatser utgör rekommendationer. PM redogör på ett mycket pedagogiskt sätt för hur värdenihilismen såsom metaetik kom att feltolkas som en etisk eller estetisk teori om hur man bör handla eller värdera.

PM argumenterar övertygande för att AH:s geni kom bäst till uttryck i hans teorier om staten och rätten. Hon visar att AH var bevärdad i rättsfilosofi redan kring 1900 med start i Kants moralfilosofi och rättsdogmatik. Den långa raden av skrifter – böcker och uppsatser – syftade till att analysera naturrättsteorier samt rättspositivistiska teorier genom att visa att de alla utgår från ett implicit antagande

om att de grundläggande rättsnormerna är giltiga. Men hur skall eller kan detta anspråk på giltighet för normativitet grundas eller motiveras? AH avvisade alla tänkbara förslag: Gud, förnuftet, suveränens vilja, etc. Och AH tvekade inte att göra ingående studier av religionen, filosofin och statsvetenskapen för att demonstrera sin fundamentala insikt: normativitet är baserad på värderingar.

PM återger med elegans den infekterade debatten om rättigheters existens, där speciellt AH:s protagonister och elever kom att inta något drastiska ståndpunkter, vilket resulterade i en skarp polemik inte bara inom Uppsalaskolan utan också i den europeiska debatten. Vad kan man mena när man förnekar existensen av rättigheter? Några förslag på definitioner (DF) kommer här i en positiv variant:

- ”X är en rättighet” = DF1. ”X är ett intresse”
 DF2. ”X är en vilja”
 DF3. ”X är en juridisk position”

Det tycks mig som om AH avsåg DF1 och DF2 när han förnekade existensen av rättigheter, eftersom dessa definitioner saknar referens till den legala ordningen i fråga. Däremot kunde AH väl acceptera DF3, låt vara att han kallade den legala ordningen olyckligt för det ”rättsliga maskineriet”. PM klargör detta i sin kunniga analys av rättsfilosofiska grundproblem.

Avslutningsvis kan man säga att PM ställer saker och ting på sin rätta plats. Äntligen har denne svenske tänkare fått den balanserade analys han definitivt förtjänar. För AH måste Oxenstiernas Verdandiskrift ”Vad är Uppsalafilosofin?” ha inneburit en oerhörd besvikelse (Oxenstierna, 1938). Oxenstierna förbigår AH mer eller mindre, och han kallar Uppsalaskolan för ”begreppsanalys” (vad är inte begreppsanalys i västerländsk filosofi?) samt hävdar att den s.k. kritiken av subjektivismen (epistemologi av först och främst Phalén) är det mest betydande resultatet av skolan. PM korregerar Oxenstierna, vars framställning brister i objektivitet, opartiskhet och saklighet, enligt Hermérens (1972) analys av dessa

svåra begrepp.

Referenser

- Fries, Martin, 1945. ”Der Wirklichkeitsbegriff nach Hägerström (Verklighetsbegreppet enligt Hägerström). Antwort auf Anders Wedbergs Besprechung des Buches mit dem obigen Titel (Theoria X, 250–52)”, *Theoria*, 11(1), s 71–74.
- Herméren, Göran, 1972. *Värdering och objektivitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Hägerström, Axel, 1929. ”Die Wissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen”, s 111–159 i *Die Philosophie in Selbstdarstellungen*. Bd. 7:3. Leipzig: Meiner.
- Hägerström, Axel, 1987. *Moralfilosofins grundläggning*. Stockholm: Almqvist & Wicksell.
- Marc-Wogau, Konrad, 1968. *Studier till Axel Hägerströms filosofi*. Stockholm: Prisma.
- Oxenstierna, Gunnar, 1938. *Vad är Uppsalafilosofien?*. Stockholm: Bonnier.
- Wedberg, Anders, 1944. ”Review of Martin Fries: *Verklighetsbegreppet enligt Hägerström*”, *Theoria* 10(3), s 250–252.

Jan-Erik Lane är professor i statsvetenskap vid Universitetet Freiburg.

Strang, Johan, 2010. *History, Transfer, Politics. Five Studies on the Legacy of Uppsala Philosophy*. Philosophical Studies from the University of Helsinki 30. 294 s.

Anmälan av Jan-Erik Lane.

Den så kallade Uppsalaskolan i filosofi (US) upphör inte att fascinera idéhistoriker och samhällsvetare. Till tidigare analyser av Svante Nordin, Jan Bengtsson och Staffan Källström levererar nu Johan Strang (JS) ett finskt perspektiv på US. Han är väl inläst på den svenska och internationella litteraturen om US, både den *tidiga US* med Hägerström och Phalén, och den *senare US* med Hedenius, Marc-Wogau och Wedberg. Och han vill påvisa hur nordiska filosofer som finländaren Kaila, dansken Jörgensen och norrmannen Næss kom att påverka den *senare US* att revidera den *tidiga*